

פרקי אבות – פרק א משנה א

מים ראשונים: בפרשת שמיני, היא השבת הראשונה שלאחר הפסח בשנים שאינן מעוברות (ראו שו"ע אורח חיים סימן תכ"ח), מתחילים לקרוא בפרקי אבות, אחרי תפילת מנחה. לפיכך, החלטנו להקדיש את גיליון פרשת שמיני השתא לפרקי אבות. את הרעיון הזה אנו חבים לפרופ' אביגדור שנאן, שזירזנו לעשות כן, ובינתיים זכה גם להוציא את ספרו הנאה "פרקי אבות – פירוש ישראלי חדש", הוצאת ידיעות אחרונות – ספרי חמד, ירושלים תשס"ט.

ספר אבודרהם תפלות הפסח – מנייה לקראת מתן תורה

ונוהגין בספרד לקרות במסכת אבות ופרק קנין תורה בשבתות שבין פסח לשבועות, בכל שבת פרק אחד. וכתב הי"ר ישראל בן ישראל שהטעם שקורין אותם באלו השבתות, לפי שהם ימים מנויים למתן תורה.¹ ולכן נמנה אנחנו אלו הימים כמו האוהב שהוא ממתין ביאת אהובו מן הדרך והוא מונה הימים והלילות עד שיבוא. ורוב עניני המסכתא הם הזירוז על קריאת התורה ומעשה המצות.²

ספר כלבו סימן מ – מנהגים שונים

מנהג בכל ארץ אשכנז לומר מסכת אבות בקיץ ובחורף. ויש מקומות שאומרים אותן מפסח עד שבועות ולא עוד. ויש מקומות שאומרים אותן משבועות ועד סוכות, ויש מקומות שאומרים אותן משבת וישמע יתרו עד שבת מסעי. וסימן ממתן תורה ועד משנה תורה משה קבל תורה, והכל לפי המנהג. וכל פעם ופעם מתחילין קודם הפרק כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא ... והוא ראשית פרק אחרון של מסכת סנהדרין. ויש מקומות שאומרים שני פרקים בכל שבת ושבת, ומקומות שאין אומרים רק פרק אחד והכל לפי המנהג.³

מסכת בבא קמא דף ל עמוד א – מיקום מסכת אבות בסדר נזיקין

תנו רבנן: חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם וזכוכיותיהם בתוך שדותיהן ומעמיקים להן ג' טפחים, כדי שלא יעכב המחרישה. רב ששת שדי להו בנורא. רבא שדי להו בדגלת.⁴ אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא, לקיים מילי דנזיקין; רבא אמר: מילי דאבות; ואמרי לה: מילי דברכות.⁵

¹ בימינו השתלטה אווירת האבל של "ימי הספירה" על התקופה שבין פסח לעצרת (חג השבועות). במקור, כפי שהדבר משתקף במקרא ובמדרשים הקדומים, הייתה זו תקופה של דאגה חקלאית לגורל התבואה ויבול הארץ, ראו דברינו מנחת אומר לעומר בפרשת אמור. בהדרגה הלך מוטיב מתן תורה והשתלט על חג השבועות ועל התקופה שבין פסח לשבועות – בין יציאת מצרים ומתן תורה. פסח לעצרת (שבועות). בספרו הנ"ל (ראו מים ראשונים), מביא שנאן את הסברה שמנהג זה נולד גם מהעימות עם הקראים אשר תקופה זו ימי "הספירה" של אבל שמיוחס למותם של תלמידי רבי עקיבא, אבל מקורותיו הם כפי הנראה בצרות ורדיפות ימי הביניים.

² טעם נוסף שהוא מביא שם, הוא שזמן הקציר מעורר את "רוב התאווה ובקשת רוב ההנאות וצריך להשקטו ולתקנו במה שיש בזאת מן המסכתא מן המוסרים המביאים לפרישות והכנעת הנפש ושבירונו ... ולתקן נהיגת המידות להיותה הולכים על קו המוסר והדעת". כך או כך, ששת פרקי המסכת, כולל הפרק השישי שהתווסף למסכת בשלב מאוחר יותר, מתאימים לשש השבתות שבין פסח לעצרת (שבועות). בספרו הנ"ל (ראו מים ראשונים), מביא שנאן את הסברה שמנהג זה נולד גם מהעימות עם הקראים אשר אינם מכירים בתורה שבע"פ: "כתגובה על כך הונהג לקרוא ... את המסכת המדגישה את מעלתה של התורה שבע"פ, לומדיה ומעצביה, ואת שרשרת המסירה שלה מדור לדור". ולנו נראה להוסיף שלימוד זה של פרקי אבות כהכנה לחג מתן תורה הוא בבחינת "דרך ארץ קדמה לתורה" ומן הסתם כבר אמרו זאת לפנינו, רק לא מצאנו מי.

³ המנהג שפשוט ברוב קהילות אשכנז הוא לקרוא את ששת פרקי מסכת אבות מפסח ועד ראש השנה בארבעה מחזורים. ואף נתנו סימן לפרשות בהן מתחילים מחזור חדש: שנפ"ש – שמיני, נשא, פנחס, שופטים. ועוד הבדל בין ספרד לאשכנז: "נוהגין באשכנז לומר פרקי אבות במנחה וכ"כ רב עמרם ובספרד אומרים אותם בשחרית" (טור אורח חיים הלכות שבת סימן רצב). ובאו בנושא זה הלכות נוספות, כגון אם לומר או לא לומר פרקי אבות בשבת שהוא יום טוב, בשבת שחל בו תשעה באב (ונדחה) ועוד.

⁴ ראו בגמרא שם כל נושא סילוק קוצים וזכוכיות שלא יזיקו את הרבים, איפה מותר להצניע אותם ומתי המצניע חייב אם נחשפו והזיקו. ורב ששת היה שורף אותם ורבא זורק אותם לנהר. ובהמשך מסכת בבא קמא דף נ ע"ב: "תנו רבנן: לא יסקל אדם מרשותו לרשות הרבים. מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות הרבים, ומצאו חסיד אחד, אמר לו: ריקה, מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך! לגלג עליי. לימים נצרך למכור שדהו, והיה מהלך באותו רשות הרבים וכנשל באותן אבנים, אמר: יפה אמר לי אותו חסיד מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך".

⁵ על בסיס גמרא זו ניסו פרשני המשנה ורבים אחרים להסביר מדוע נקבע מקומה של מסכת אבות, הדנה בענייני הנהגה ומוסר, בסדר נזיקין דווקא, וכשיטת רב יהודה. אם משום בעלי הדין, שהמקפיד בהנהגות טובות ירחיק עצמו מראש מנזיקין, ומפגעים שונים שבין אדם לחברו ויימנע מבתי משפט כמה שאפשר; ואם משום שזו אזהרה לדיינים, הפוסקים בדיני נזיקין, שיהיו במעלה הראויה ולא ישכחו את המוסר הבסיסי. ראו הקדמת המאיר למסכת זו: "... וענין המסכת הלזו הוא להעיר האדם להיות מידותיו והנהגותיו על תכלית השלימות כדי שיגיע מהן לשלמות אחרון ... עד שאין צורך לשום מידה הגונה ומעולה שלא יבוא ממנה רמז בזאת המסכתא. וכן יש בה רמזים גנוזים בענייני האמונות בקצת פינות תוריות והמושכלות אל החכם". וכבר האריכו רבים וטובים בהקדמות למסכת זו, בפרט הרמב"ם שבנוסף להקדמתו הכללית לפירושו למשנה, כתב את "שמונה פרקים" כהקדמה מיוחדת למסכת זו. ראו גם הקדמת פירוש קהתי למסכת.

מסכת אבות פרק א משנה א – מסירה מול פרץ יצירה

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, ונביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה.⁶ הם אמרו שלשה דברים: הו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה.⁷

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק א – הרחבת שרשרת המסירה⁸

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנסת הגדולה. ואנשי כנסת הגדולה היו אומרים ג' דברים: הו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה.⁹

סדר תנאים ואמוראים חלק א סדר מקבלי התורה – חמישים מסירות ובהן נשים

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לעתניאל בן קנז ועתניאל בן קנז לאהוד ואהוד לשמגר ושמגר לדבורה ודבורה לברק וברק לגדעון ... ואלקנה לעלי ועלי לשמואל ושמואל לנתן ונתן לגד וגד לשמעיה ... ואחיה השילוני לאליהו ואליהו לאלישע ... וחבקוק לצפניה וצפניה לירמיה וירמיה ליחזקאל ויחזקאל לחולדה וחולדה לחגי וחגי לזכריה וזכריה לעזרא.¹⁰

ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה א – כדור העובר מיד ליד

"דברי חכמים כדרבנות" (קהלת יב יא) ... כדרבנות, ככדור הזה בין הבנות. מה הכדור הזה מקלטת מיד ליד וסיפה לנוח ביד אחד, כך משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה.¹¹

⁶ זו הצהרת הפתיחה של מסכת (פרקי אבות), אשר באה להדגיש העברת התורה במסורת מדור לדור, מהנהגת כל דור להנהגת הדור הבא; מסורת שמקורה בסיני, ובדמותו המרכזית של משה כחוליה ראשונה (שנייה) בשרשרת המסירה, הן של התורה שבכתב והן (אולי אפילו יותר) של התורה שבע"פ.

⁷ מיד לאחר הצהרת הפתיחה הראשונה, באה השנייה. זו שפותחת בדבריהם של אנשי הכנסת הגדולה, ושרשרת החכמים שבאה אחריהם, בזוגות, ביחידים ובחבורות. בכל השרשרת עד כאן לא שמענו שמישהו הרחיב, ביאר הוסיף על מה שנמסר לו בדור הקודם. ראו הגמרא בתמורה טז ע"א על שלשת אלפים ההלכות ואלף ושבע מאות קלין וחמורין, וגזירות שוות, ודקדוקי סופרים שנשתכחו בימי אבולו של משה ואיך החזירו (כבר הרחבנו בגמרא זו בדברינו **לא בשמים היא** בפרשת נצבים). בהעברת המסורת עצמה היו עליות וירידות (ראו דברינו **כי לא תשכח מפי זרעו** בפרשת וילך), אבל המשנה כאן מציגה אותן כקו ישר ועקבי. אבל גם לשיטתה, בדור אנשי הכנסת הגדולה, זכינו לפרץ יצירתי של דברי חכמה ולקחי מוסר אבות, דברים שאינם בתורה. דברים שמן הסתם לא נמסרו למשה בסיני, ואנשי הכנסת הגדולה והבאים בעקבותיהם, הם אשר שכללו והוסיפו. לאנשי הכנסת הגדולה מיוחסים גם תקנת "ברכות ותפלות קדושות והבדלות" (ברכות לג ע"א), דיני קריאת מגילה (מגילה ב ע"א), כתיבת ספרים מרכזיים בתנ"ך (בבא בתרא טו ע"א), סידור טעמי המקרא, האותיות הסופיות מנצפ"ך (ירושלמי ארוכה של התהוות, ומצויים בו מקורות קדומים מתקופת התנאים בין שני חלקי המשנה: הראשון, המדגיש את העברת התורה במסורת הדוקה מהמקור האלהי בסיני; והשני, החותם את המשנה הראשונה, אבל פותח את המסכת, בדברי אנשי הכנסת הגדולה מהם משתלשלת המסכת כולה, דברים שהם תורת דרך הארץ שקדמה לתורה שנתנה בסיני ("לשמור את דרך עץ החיים, דרך זו דרך ארץ ואח"כ עץ החיים זו תורה", ויקרא רבה ט פרשת צו), שמן הסתם לא נמסרה למשה בסיני. מתח זה בין שני חלקי המשנה הראשונה בפרקי אבות, הוא עצמו יצירה גדולה!

⁸ להלן ציטוט מתוך מבוא לאבות דרבי נתן, מתוך **"מבוא למדרשים", ענת רייזל, הוצאת תבונות**: "אבות דרבי נתן הוא חיבור המפרש ומרחיב את מסכת אבות שבמשנה. החיבור הגיע אלינו בשני נוסחים שנוצרו, ככל הנראה, מנוסח קדום אחד, והועברו בנפרד ללא מגע או השפעה ביניהם. החיבור על שני נוסחיו עבר תקופה ארוכה של התהוות, ומצויים בו מקורות קדומים מתקופת התנאים בצד מקורות מאוחרים במאות שנים. החיבור המקורי הוא כפי הנראה מסוף תקופת התנאים, אולם זמנו של החיבור כפי שהוא מצוי בפנינו הוא מן המאה השביעית לספירת הנוצרים. המדרש נערך ככל הנראה בארץ ישראל".

⁹ מדרש אבות דרבי נתן מוסיף את השופטים, בין הזקנים לנביאים, אך אינו מפרט אותם בשמותם. בין השופטים לנביאים הוא מרחיב ומוסיף את עלי ושמואל: "יהושע מסר לזקנים ... זקנים מסרו לשופטים ... שופטים מסרו לעלי ... ועלי מסר לשמואל ... שמואל מסר לנביאים וכו'". משמע שעלי ושמואל מכלל שופטים יצאו ולכלל נביאים לא באו. בולטים בהעדרם עזרא ונחמיה, אחרי שהנביאים האחרונים: חגי, זכריה ומלאכי נזכרים בשמותם. כמה מאות שנים מפרידות בין שיבת ציון וראשוני הזוגות הנזכרים להלן ועל כורחנו נצטרך לומר שעזרא ונחמיה הם ראשוני אנשי הכנסת הגדולה. ובהמשך נראה שיש מי שהקדים את אנשי הכנסת הגדולה לבית ראשון! ומה שנוגע לעזרא ונחמיה, ראו ספר הלכות גדולות הקדמה עמוד כ: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה: חגי זכריה ומלאכי ועזרא וסיעתו".

¹⁰ חיבור זה מתקופת הגאונים מונה כחמישים שמות בשרשרת מסירת התורה ממש ועד עזרא ובהם שתי נשים: דבורה וחולדה! אולי מקור טוב לכל המתדיינים על לימוד תורה לנשים. אילולי דבורה שקיבלה משמגר והעבירה לברק ואילולי חולדה שקבלה מיחזקאל והעבירה לחגי, חו"ח נשתכחה תורה מישראל. ראו אזכור שרשרת זו חלקית גם במחזור ויטרי סימן תכד - סדר מקבלי התורה ולומדיה.

¹¹ ראו הפסוק המלא בקהלת יב יא: **"דְּבָרֵי חֲכָמִים כְּדָבָרֵי נְטוּיִים וְכַמְשָׁמְרוֹת נְטוּיִים בְּעֵלֵי אֶסְפוֹת נִתְּנוּ מִלְּפִי אֶחָד"**. כאן, בירושלמי משמש פסוק זה להמחיש את העברת המסורת מדור לדור (פְּדוּר – פְּדוּר?), ואילו בגמרא בבלי, מסכת חגיגה דף ג עמוד ב, נדרש הפסוק דווקא על החידוש הגדול של בית המדרש בכל דור ודור: **"בעלי אסופות - אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה. הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמה יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: כולם נתנו מרועה אחד - אל אחד נתנו, פונס אחד אמרו, מפי אדון כל המעשים ברוך הוא, דכתיב: וידבר אלהים את כל הדברים האלה. אף אתה עשה אזניך כאפרכסת, וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין"**. ורש"י מסביר שם: **"מאחר שכולן לָבָן לשמים - עשה אזנך**

מדרש תנאים לדברים פרק לא – העברת הכדור הראשונה ממשא ליהושע

"קרא את יהושע" (דברים לא יד), אמר לו הקב"ה למשה: תן לו ליהושע תורגמן ויהא שואל ודורש ומורה הוריות בחיך. שכשתיפטר מן העולם לא יהו אומרים לו¹²: בחיי רבך לא היית מדבר, ועכשיו אתה מדבר! ויש אומרים: העמידו מן הארץ והושיבו בין ברכיו והיו משה וישראל מגביהין ראשיהן לשמוע דברי יהושע. מה היה אומר: ברוך שנתן תורה על ידי משה רבינו. כך היו דבריו של יהושע ... "וילך משה ויהושע" (דברים שם) ¹³ - מלמד שהיה משה שמח בגדולתו של יהושע.¹⁴

מסכת עירובין דף נד עמוד ב – מסירה חיה בבית המדרש

תנו רבנן: כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה. נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להן משה פירקו. נסתלקו בניו, אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן ... נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקו. נסתלקו זקנים, נכנסו כל העם ושנה להן משה פירקו. נמצאו ביד אהרן ארבעה, ביד בניו שלשה, וביד הזקנים שנים, וביד כל העם אחד. נסתלק משה, ושנה להן אהרן פירקו. נסתלק אהרן שנו להן בניו פירקו. נסתלקו בניו, שנו להן זקנים פירקו. נמצא ביד הכל ארבעה. מכאן אמר רבי אליעזר: חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים.¹⁵

אבות דרבי נתן נוסח א פרק א – מתונים בדין ובדין

"הו מתונים בדין", כיצד? מלמד שיהא אדם ממתין בדין, שכל הממתין בדין מיושב בדין, שנאמר: "גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה" (משלי כה א), ולא שהעתיקו אלא שהמתינו. אבא שאול אומר: לא שהמתינו, אלא שפירשו. בראשונה היו אומרים: משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו, שהם היו אומרים: משלות (הם) ואינן מן הכתובים. ועמדו וגזזו אותם עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ופירשו אותם.¹⁶

שומעת ולמוד, ודע דברי כולך, וכשתדע להבחין אי זה יכשר - קבע הלכה כמותו". המסורת לא ברורה, חכמים נחלקים בבית המדרש, ומי מחליט? אתה! האם שתי גישות שונות לפנינו? מסורת מול חידוש? ירושלמי מול בבלי? לאו דווקא. שים לב לדברי הירושלמי המתאר את העברת הכדור מיד ליד, עד שסופו לנוח ביד אחת. מי היא היד בה נח הכדור? אנשי הכנסת הגדולה! ומה קורה לכדור מכאן ואילך? ראו הערה 7 לעיל על המתח שבין שני חלקי המשנה שלנו.

¹² בני ישראל ליהושע.

¹³ הדרשן משווה פסוק זה עם הפסוק בראש הפרק האומר: "וילך משה" – לבדו. וכאן, אחרי הכתרת יהושע הולכים שניהם יחדיו.

¹⁴ "משה קבל תורה מסיני, לא מפי מלאך ולא מפי שרף אלא מפי מלך מלכי המלכים הקב"ה" (אבות דרבי נתן ה"ל), לפיכך, העברת המקל ממשא ליהושע, החוליה הראשונה בשרשרת, היא מיוחדת במינה וכבר האריכו בה המדרשים. מהם המתארים מעבר זה ברוח טובה כמו מדרש זה, ומהם בצורה פחות מרנינה כמו דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן: " ... והיה יהושע יושב ודורש, ומשה עומד ברגליו. אמרו לו ליהושע: מה עלתה השעה הזו שמשה עומד ואתה יושב? כיון שתלה עיניו וראהו, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה, אמר: רבי, רבי, אדוני אבי, למה אתה מחייבני ומענישני? אמרו ישראל למשה: משה רבינו, למדנו תורה. אמר להם: אין לי רשות. א"ל: אין אנו מניחין אותך. יצאת בת קול ואמרה להם: למדו מיהושע. קבלו עליהם לישוב וללמוד מיהושע. ישב יהושע בראש ומשה מימינו ובני אהרן משמאלו, והיה יושב ודורש בפני משה ... ניטלו מסורות החכמה ממשא ונתנו ליהושע, ולא היה יודע משה מה היה יהושע דורש. אחר שעמדו ישראל מהישיבה א"ל: משה, סתום לנו את התורה. א"ל: איני יודע מה להשיב לכם, והיה משה רבנו עליו השלום נכשל ונפול". וכבר נגענו במקצת בנושא זה בדברינו [עזה כמות אהבה, קשה כשואל קנאה](#) בפרשת וילך. ראו גם דברינו [פקוד ה' איש על העדה](#) בפרשת פנחס. נראה שהעברת פיקוד זה, היא דוגמה ובית אב לכל ההעברות והמסורות האחרות של התורה לאורך שרשרת המסורת וההנהגה. כבר בהעברה הראשונה ממשא ליהושע אנחנו שומעים מחד גיסא מסירה בנחת ובקלות לדור הבא, עד כדי מינוי בחיים (ולא דווקא של 'בן ממשיך'). ומאידך גיסא, העברה לא קלה ופשוטה, אם מצד "המשמר היוצא" ואם מצד הקהל שלא בקלות מוכן לקבל על עצמו את "המשמר הנכנס". וכבר היו מחלוקות רבות וקשות בעניינים אלה להוותנו.

¹⁵ ברייתא זו מתארת בית מדרש אנושי, עוד בחייו של משה, כולל הקטע בו משה מסתלק ואהרון שונה את הפרק (את אותה הלכה בה עסקו). ואם נבין את "נסתלק משה", בדומה ל"נסתלק אהרון", "נסתלק בניו" וכו', אזי משה לא יוצא מבית המדרש, אלא נשאר ונותן למישהו אחר: לאהרון, לבני אהרון ולזקנים, לדרוש בנוחותו. לא בכדי בחר הרמב"ם לפתוח את פירושו למשנה בברייתא זו. חידוש חשוב נוסף של מקור זה הוא היעלמותו של יהושע! יהושע, תלמידו המסור של משה "לא ימש מתוך האוהל", לא נוכח כאן. האם מתווכח מקור זה עם המשנה בראש מסכת אבות? כך או כך, נחזור לכבד את יהושע בסיפור שבגמרא יבמות דף צו עמוד ב, (מובא בהרחבה בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#)), על ר' יוחנן שהקפיד על כך שלא אמרו תורה בשמו: "הלך ר' אלעזר אמר שמועה בבית המדרש, ולא אמרה משמו של ר' יוחנן. שמע רבי יוחנן והקפיד. ... נכנס אליו ר' יעקב בר אדי, א"ל: כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה (יהושע יא טו), וכי על כל דבר שאמר יהושע היה אומר להם כך אמר לי משה? אלא יהושע יושב ודורש סתם, והכל יודעין שתורתו של משה היא. אף ר' אלעזר תלמידך יושב ודורש סתם, והכל יודעין כי שלך היא". יהושע הוא המשך ישיר וטבעי למשה ואינו צריך לומר תורה בשמו! ואגב, נגענו בנושא "כל האומר דבר בשם אומרו" - ציטוט ההלכה מפי ששמעו אותה ממנו – שלא מוזכר בשרשרת המסירה הראשונה ומתקופה מסוימת ואילך, החלו להקפיד בה. וזה באמת נושא נפרד וכבר הפלגנו דינו.

¹⁶ פירוש זה מפתיע. כפשוטו, מתונים בדין הוא לא למהר לחתוך את הדין, להקטיב לשני הצדדים, לא להיחפז ולשקול את כל העובדות במתינות ובאחריות: "שכל המתון בדין, מיושב בדין" (הוספה לנוסח א, שם). ראו ספרי דברים פרשת פיסקא טז: "היו מתונים בדין - שאם בא דין לפניך פעם שתיים ושלש אל תאמר כבר בא דין זה לפני ושניתיו ושלשתיו אלא היו מתונים בדין". אפשר גם להרחיב בכיוון הבא: "דבר אחר: הו מתונים בדין, כיצד? מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו. שכל המקפיד על דבריו משכח את דבריו". (המשך אבות דרבי נתן נוסח א פרק א). והוא מביא שם דוגמא ממשא, החוליה הראשונה בשרשרת המסורת: "שכן מצינו במשה רבינו בשעה שהיה מקפיד על דבריו משכח דבריו". אבל הכיוון של העתקת הכתובים, פירושם והצלתם

אבות דרבי נתן נוסח א פרק ג – אילו תלמידים מעמידים

"והעמידו תלמידים הרבה", שבית שמאי אומרים: אל יִשְׁנֶה אדם, אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים: לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים.¹⁷

בית הבחירה למאירי סנהדרין דף ז עמוד ב – תלמידים שיעירו לרב

אע"פ שגדול שבדיינין נענש ביותר, כל הבית דין בעונש עוון הטיית הדין. ולא עוד, אלא אפילו היו שם אחרים שלא מן הבית דין ששמעו ושתקו, קולר תלוי בצואר כולם, ואפילו תלמיד לפני רבו. ומגדולי החכמים היו מקבצים הרבה תלמידים בשעת הדין שיתיראו מן העונש ויגלו דעתם עד שמתוך כך יצא הדבר לאמתו.¹⁸

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק א – אל תעשה את השומר גדול מהנשמר

"ועשו סייג לתורה", לא דומה כרם שהוא מוקף גדר, לכרם שאינו מוקף גדר. שלא יעשה אדם גדר יותר מן העיקר ויפול הגדר ויקצץ את הנטיעות. שכן מצינו שעשה אדם הראשון גדר יותר מן העיקר ונפל הגדר וקצץ את הנטיעות.¹⁹

שבת שלום**מחלקי המים**

מים אחרונים: איך נהלום את דבריו הנחרצים הנ"ל של המאירי אל מול האזהרות הרבות של מחויבות התלמיד לפני רבו ובפרט שלא יורה הלכה בפניו? נראה שיש להבחין בין הדין ובין הדין, בין הליכות בית המדרש וההלכות הנחתכות בו, למרות שלעיל שלבנו ביניהם. נראה שבית המדרש בימי חז"ל היה אמנם שילוב של בית דין ובית הוראה ולימוד, אבל ידעו להפריד, בעת שנחתך הדין או נקבעה ההלכה. וגם בדין מצאנו שמתחילים מהקטן דווקא על מנת שלא יהססו התלמידים לומר את דעתם. ונראה שהנושא מחייב עיון נוסף ומן הסתם כבר דנו בו רבים וטובים.

מגניזה הוא בהחלט מפתיע וחוזר לדין לעיל מי הם אנשי הכנסת הגדולה (שכבר בימי חזקיהו המלך קיימים!) ופועלם בהמשך לתורה שבכתב, לכתובים. הוו מתונים בדיון בבית המדרש ובהחלטה מה כלול ומה לא כלול באוצר היהדות, מה יידרש ומה לא יידרש בבית המדרש. וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו **בקשו חכמים לגנוז את ספר קהלת**.

¹⁷ זו הגישה האליטיסטית של בית שמאי מול הגישה העממית-פלורליסטית של בית הלל. ניחא ענו וחכם ("תֵּן לְחָכֵם וְיִחְכֶּם עוֹד הוֹדֵעַ לְצַדִּיק וְיִוֹסֵף לְקַח", משלי ט ט), אבל עשיר? רק מי שיכול לממן את לימודיו? ואיפה הכלל: "מה אני בחינם, אף אתם נמי בחינם"? (נדרים לו ע"א, ראו שם כל הדין מתי מותר לקחת שכר בעבור לימוד תורה). לעומתם, בית הלל מכניסים לבית המדרש גם את הפושע, גם את הרשע, בוודאי את שאינו יודע לשאול! פרשני המשנה (קהתי למשל) מקשרים מחלוקת זו של בית שמאי ובית הלל, עם הסיפור על הדחתו של רבן גמליאל דיבנה, שהייתה לו זיקה לבית שמאי, מהנהגת הנשיאות ופתיחת בית המדרש שבאה בעקבות זאת: "תנא; אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כבדו - לא יכנס לבית המדרש. ההוא יומא אתוספו כמה ספסלי ... חד אמר: אתוספו ארבע מאה ספסלי; וחד אמר: שבע מאה ספסלי. הוה קא חלשא דעתיה דרבן גמליאל, אמר: דלמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל" (ברכות כח ע"א). וניחמו אותו חכמים מה שניחמו שם בחלום, אבל העובדות בעיני עומדות. כך או כך, אנו שואלים אימתי נוצרה שיטת בית שמאי זו? האם בית שמאי לא היו ממשיכי דרכם של אנשי הכנסת הגדולה? או שמא זו מחלוקת עתיקה וגם בקרב אנשי הכנסת הגדולה היו דעות חלוקות והמשנה שלפנינו מייצגת רק דעה אחת? ראו גם הסיפור בגמרא יומא לה על הלל שלא נתנו לו להיכנס לבית המדרש של שמעיה ואבטליון משום שלא היה לו כסף. האם גם שמעיה ואבטליון "שני גדולי הדור" נהגו כשיטה האליטיסטית?

¹⁸ המאירי (ר' מנחם בן שלמה, מחכמי פרובנס המאה ה-13, פרשן תלמוד ומקרא) מחזיר אותנו ל"הו מתונים בדין" ומקשר אמרה זו עם "העמידו תלמידים הרבה". שיהיו נוכחים תלמידים (תלמידי חכמים) בדין ויעירו, גם לגדול שבדיינים, אם הם חושבים שהוא טועה. או פשוט יותר, שהדין ילובן בפורום כמה שיותר רחב. ראו פירושו גם במסכתנו: "שירבו בישיבה, כדי שיעמידו תלמידים הרבה ולא תהא תורה משתכחת. ולא ידקדקו יותר מדאי שלא להושיב בפניהם אלא בעלי תריסין, אלא יסבירו פנים לכל הבא לפניהם. **שהעצים הקטנים מדליקין לגדולים**". המאירי רומז כאן בברור לגמרא במסכת תענית דף ז ע"א: "עץ חיים היא למחזיקים בה - לומר לך: מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי חכמים קטנים מחזיקים את הגדולים. והיינו דאמר ר' חנינא: הרבה למדתי מרבתי ומחברי יותר מרבתי ומתלמידי יותר מכולך".

¹⁹ והנטיעות שם הם עץ הדעת ועץ דרך החיים שכבר ראינו (הערה 7 לעיל) שהיא דרך הארץ שקדמה לתורה. בנושא זה, של עשיית סייג לתורה, רבו המדרשים והפירושים המפרטים כל מי שעשה סייג לדבריו או לתורה, בין סייג נכון או סייג יתר על המידה: "ועשה סייג לדברך, כדרך שעשה הקב"ה סייג לדבריו ואדם הראשון עשה סייג לדבריו. תורה עשתה סייג לדבריה. משה עשה סייג לדבריו. ואף איוב ואף נביאים וכתובים וחכמים, כולם עשו סייג לדבריהם" (אבות דרבי נתן נוסח א פרק א). ובדורנו, בו רבו הסייגים והחומרות וגבהו והגביהו החומות, נראה שהמדרש שהבאנו האומר שיש לעשות סייג לסייג ולוודא שהטפל לא יגבר על העיקר ושהגדר לא תהרוס את הנטיעות, הוא מדרש חשוב. ראו דברינו **עשו סייג לתורה** במיוחדים.